

ЛАТИНСКИ НАТПИС ИЗ АНТИЧКЕ *SALTHUA* (*SALLUNTUM*)-СУНТУЛИЈЕ У РИЈЕЧАНИМА КОД НИКШИЋА

LATIN INSCRIPTION FROM ANCIENT *SALTHUA* (*SALLUNTUM*)-SUNTULIJA IN RIJEČANI BY NIKŠIĆ

Јелена Цвијетић

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за археологију

Београд, Србија

jcvijeti@f.bg.ac.rs

UDK 930.2:003.071 (497.16 Nikšić)

Апстракт

Рад је посвећен латинском натпису на римском миљоказу из западне Црне Горе, односно југоисточног дијела провинције Далмације, који је случајно откривен седамдесетих година прошлог вијека, на приватном имању у селу Ријечани (античка *Salthua*), тридесетак километара западно од Никшића (*Anderba*). Начињен је од пјешчара, овалног је пресека и јако оштећене површине. У централном дијелу споменика је немарно уклесан натпис у седам редова. Подигнут је средином IV вијека, у вријеме кратке владавине цара Јулијана, уз путну комуникацију која је из средишњег, приморског, појаса Далмације водила кроз унутрашњост провинције *via Salthua / Salluntum* и даље према Скадру и Драчу на јужном Јадрану.

Кључне ријечи: миљоказ, латински натпис, цар Јулијан, IV вијек, *Salthua*, *Salluntum*, Сунтулија, Ријечани, римска путна комуникација.

Abstract

The paper is dedicated to Latin inscription on the milestone from the western Montenegro i.e. southeastern part of the province of Dalmatia. The monument was discovered by chance in the 1970s, on private property in the village of Riječani (ancient *Salthua/ Salluntum*) about thirty kilometres west of Nikšić (*Anderba*). The milestone made of sandstone, oval in section, with a heavily damaged surface. In the central part of the monument, a carelessly carved inscription is visible, with seven lines. It was built in the middle of the 4th century, during the short reign of the Emperor Julian, along with the road communication that led from the coastal part of Dalmatia across the interior of today's Montenegro to Scodra and Dyrrachium.

Keywords: Milestone, inscription, Emperor Julian, IV century, *Salthua*, *Salluntum*, *Suntulija*, Riječani, Roman road.

У раду је анализиран латински натпис из југоисточног дијела римске провинције Далмације, односно из данашње западне Црне Горе.¹ Споменик је случајно откривен у Ријечанима² у засеку Сунтулија, тридесетак километара западно од Никшића. Пронађен је седамдесетих година прошлог вијека, приликом земљаних радова, на имању Јована Спасојевића.³ Данас је уграђен у приватни објект, тако што је доњи дио споменика заливен дебљим слојем бетона (сл. 1).



Сл. 1. Римски миљоказ из Ријечана код Никшића (фотографисао С. Делић, ЈУ Музеји и галерије Никшић.).
Fig. 1. Roman milestone from Riječani near Nikšić (photo by S. Delić, Institute of Museums and Galleries Nikšić).

1 * Истраживања су подржана од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, које финансира научни рад на Филозофском факултету, Универзитета у Београду (бр. 451-03-66/2024-03/ 200163).

Захвалност упућујем колеги Срђану Делићу, археологу ЈУ Музеји и галерије Никшић, који је уступио фотографију миљоказа из Ријечана за публикацију, као и проф. др Вернеру Еку, на корисним примједбама и сугестијама.

2 Споменик је укључен у публикацију Јована Ј. Мартиновића, *Corpus inscriptionum latinarum et graecarum Montenegro*, Podgorica 2011, 196, с тим што аутор доноси разрешење прва два реда текста, притом погрешно атрибуирајући споменик времену цара Дидија Јулијана. Споменик се такође помиње и у раду Самарџић 2014, 363, са напоменом да је површина јако оштећена а натпис тешко читљив. Споменик помиње и Самарџић 2014, 363. Натпис је објављен и у: Epigraphische Datenbank Claus Slaby (EDCS-ID: EDCS-65500067, D(omino) n(ostro) / [Iu]liano / [3]SITVVV / [3]TTIVSS / [T], [https://db.edcs.eu/epigr/bilder.php?s_language=en&bild=\\$CILGM_00234.jpg](https://db.edcs.eu/epigr/bilder.php?s_language=en&bild=$CILGM_00234.jpg), са цртежом Мартиновића 2011, сл. 234, видети: https://db.edcs.eu/epigr/epi_ergebnis.php (приступљено: 8. октобра 2024). Цртеж натписа настао је према фотографији М. Т. Баћовић, Археолошки записи, Никшић 2006, сл. 1. Пошто цртеж, нажалост, не приказује право стање натписа, погрешно је протумачен. Претпостављам да је то, поред лоше очуваности, главни разлог што овај натпис до сада није разријешен и адекватно презентован, као што је то случај са осталим миљоказима из околине Никшића.

3 Према сведочењу Јована Спасојевића, два већа уломка миљоказа пронађена у близини, узидана су у његову кућу, а камен је претходно отесан (Sergejevski 1962, 88).

The paper presents a Latin inscription from the south-eastern part of the province of Dalmatia i.e. from western Montenegro.¹ The monument was discovered by chance in Riječani, about thirty kilometers west of Nikšić,² on the property of Jovan Spasojević, in hamlet Suntuļija.³ Today it is built into a private object, so that the lower part of the monument is filled with a thick layer of concrete (Fig. 1).

The milestone made of sandstone, oval in section, dimensions: 185 x 30 cm, with heavily damaged surface. It was discovered by chance in the 1970s, during earthworks on a private property about thirty kilometers west of Nikšić (Anderba). The surface of the stone is heavily damaged by cracks and erosion, especially in the left part of the inscription, where the letters today are less recognizable. The monument was probably exposed for a long time to atmospheric influences, but also the actions of the human factor (Fig. 2).⁴ In the central part of the monument, a carelessly carved inscription is visible, with seven lines. The last two lines sustained the most damage, so only a few letters can be recognized, but based on the context it is possible to reconstruct the inscription (Fig. 3). Letter heights: 3 cm.

We present the following reading:

D N
IVLIANO
[---]C TRIVMF[---]

1 * Realization of this research is supported by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia, within financing of scientific work at the University of Belgrade, Faculty of Philosophy (no. 451-03-66/2024-03/ 200163).

We owe our gratitude to colleague Srđan Delić, an archaeologist at the Institute of Museums and Galleries Nikšić, who provided a photo of the monument from Riječani for publication, as well as Professor Werner Eck for useful remarks, suggestions and support during this research project.

2 It is included in the book of Jovan J. Martinović, *Corpus inscriptionum latinarum et graecarum Montenegro*, Podgorica 2011, 196 (the author offered only the reading of first two lines). The monument is also mentioned by Самарџић 2014, 363. The inscription is also published in: Epigraphische Datenbank Claus Slaby (EDCS-ID: EDCS-65500067, D(omino) n(ostro) / [Iu]liano / [3]SITVVV / [3]TTIVSS / [T], [https://db.edcs.eu/epigr/bilder.php?s_language=en&bild=\\$CILGM_00234.jpg](https://db.edcs.eu/epigr/bilder.php?s_language=en&bild=$CILGM_00234.jpg), with drawing of Martinović 2011, sl. 234, see: https://db.edcs.eu/epigr/epi_ergebnis.php (accessed: October 8th, 2024). The drawing of the inscription was created according to photo M. T. Baćović, *Arheološki zapisi, Nikšić 2006*, sl. 1. Unfortunately, since the drawing does not depict the true state of the inscription, it has been misinterpreted. I assume that, in addition to the poor preservation, this is the main reason that inscription has not been solved until now.

3 According to Jovan Spasojević, two fragments of milestones were built into his house (see: Sergejevski 1962, 88).

4 See also previous reference.

Миљоказ је израђен од пјешчара, овалног пресека, димензија: 185 x 30 cm. Површина камена је јако оштећена пукотинама и ерозијом, посебно у лијевом делу натписа, гдје су слова слабо видљива (сл. 2). Споменик је вјероватно дуго био изложен атмосферским утицајима, а лошој очуваности допринио је и људски фактор.⁴ У централном дијелу споменика видљив је немарно уклесан натпис у седам редова. Последња два су претпјела највеће оштећење, па се разазнаје свега неколико слова, али је на основу контекста могуће извршити реконструкцију натписа (сл. 3). Висина слова износи 3 cm.

Доносимо следеће читање:

D N
IVLIANO
[---]C TRIVMF[---]
T TOTIVSQ[---]
[---]BIS []V RE
[---]A
[---]O

Предложено разрешење натписа:

D(omino) N(ostro) / Iuliano / [vi]c(tori) triumf[a]/t(ori) totiusq[ue] / [or]bis [A]u(gusto) rei⁵ [public]a[e] / [nat]o.

Према натпису, миљоказ је подигнут између 361–363, за кратке владавине цара Јулијана. Више миљоказа из овог периода потврђено је дуж пута Iader – Salona – Narona – Salthua / Salluntum,⁵ тј. дуж главне комуникације у провинцији која је повезивала Салону са Дирахијумом, али и уз комуникације које су водиле ка унутрашњости. Овај пут је од Нароне (Narona), преко Дилунтума (Diluntum), Пардуе (Pardua),⁶ via Ад зизио (Ad Zizum) и Леусинио (Leusinium) водио до Салтуе / Салунтума (Salluntum),⁷ одакле и потиче поменути миљоказ, а затим настављајући преко Андербе (Anderba),

4 Такође в. претходну напомену.

5 Iader: CIL XVII, 04, 265; CIL XVII, 04, 263; Salona: ILJug 2983, CIL XVII, 04, 249; CIL XVII, 04, 244; Narona: CIL XVII, 04, 366; Čarpljina: CIL XVII, 04, 376; Ljubuški: CIL XVII, 04, 359; Glamoč: ILJug 2992 ILJug 2994; Conti 2004. Иначе формула *bono rei publicae* уобичајена је на миљоказима из времена цара Јулијана (361–363), као уосталом и на другим миљоказима из времена царева IV вијека (такође в. Самарџић 2014).

6 Balif according to: Pašalić 1960, 61, ref. 9; Bojanovski 1987; 137–187; Bojanovski 1988, 106.

7 Sergejevski 1962, 10 ff; Шкриванић 1975, 51, 52.



Сл. 2. Натпис на миљоказу из Сунтулије у Ријечанима (фотографисао С. Делић, ЈУ Музеји и галерије Никшић).

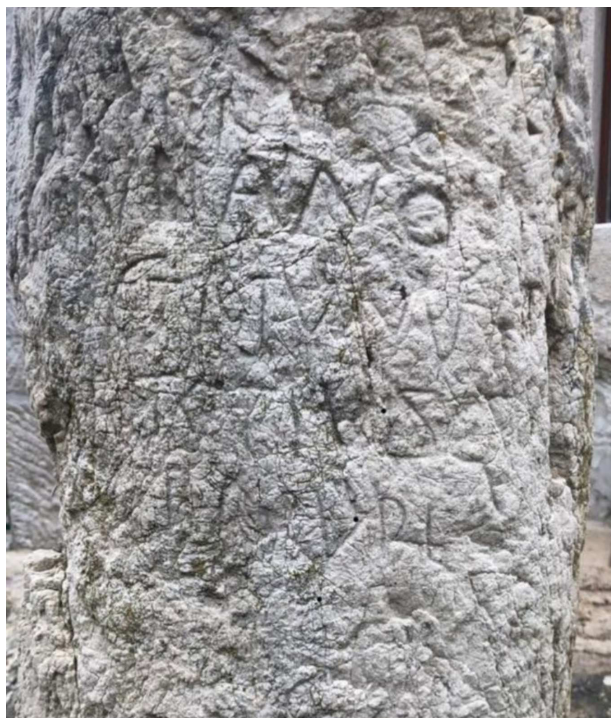
Fig. 2. Inscription on Roman milestone from Suntulija by Riječani (photo by S. Delić, Institute of Museums and Galleries Nikšić).

T TOTIVSQ[---]
[---]BIS []V RE
[---]A
[---]O

D(omino) N(ostro) / Iuliano / [vi]c(tori) triumf[a]/t(ori) totiusq[ue] / [or]bis [A]u(gusto) rei⁵ [public]a[e] / [nat]o.

According to the inscription, the milestone was erected between 361–363, during the short reign of the Emperor Julian. More milestones from this period have been confirmed along the Iader – Salona – Narona – Salthua / Salluntum road, i.e. along the main communication in the province that connected Salona with Dyrrachium, but also along the communications that led to the interior of the province.⁵ On the main route of the road in the province, which connected Salona with Dyrrachi-

5 Iader: CIL XVII, 04, 265; CIL XVII, 04, 263; Salona: ILJug 2983, CIL XVII, 04, 249; CIL XVII, 04, 244; Narona: CIL XVII, 04, 366; Čarpljina: CIL XVII, 04, 376; Ljubuški: CIL XVII, 04, 359; Glamoč: ILJug 2992 ILJug 2994; S. Conti 2004. Otherwise, the formula *bono rei publicae* is common on milestones from the time of Emperor Julian (361–363), as well as on others from the 4th century (See also: Самарџић 2014).



Сл. 3. Натпис на миљоказу из Сунтулије (фотографисао С. Делић, ЈУ Музеји и галерије Никшић).

Fig. 3. Inscription on Roman milestone from Suntulija (photo by S. Delić, Institute of Museums and Galleries Nikšić).

Вариса (Varis), Халате (Halata / Alata), Берсумна (Bersumno / Bersuminum) и Цине (Sinna / Cinna) даље ка Скадру (Scobre / Scodra) и Драчу (Dyr-rachium).⁸

Како је путна мрежа на југоистоку провинције Далмације била саставни дио војних, политичких и економских планова Римске империје, у ту сврху изграђена је ова дионица на комуникацији Аквилеја (Aquileia) – Салона (Salona) – Дирахијум (Dyr-rachium).⁹ Први покушаји утврђивања античких путних праваца на простору југоисточне Далмације започели су крајем 19. и почетком 20. вијека, када су учињени напори да се трасирају путеви Нарона – Скодра (и Епидаур – Скодра), на основу миљоказа, видљивих остатака пута, као и писаних извора, првенствено Табуле Појтингеријане.¹⁰ Један крак пута, потврђен на Појтингеровој табли, водио је преко станице Салтуа/ Салунтум. Иначе, на овом потесу, познатом као Сунтулија, осим миљоказа, откривено је више објеката из преримског и римског периода, међу

um, was station Saltua (Salthua, Salluntum), present-day Suntulija in Riječani.⁶ The road lead from Naronia via Ad turres and Diluntum to Pardua, not far from Nevesinjsko Polje,⁷ and from there via Ad zizio - Leusinio continued to Salthu-e,⁸ from where the Roman milestone originates. The road continues via Anderba, Varis, Halata, Bersumno and Cinna further to Skodra and Dyrrachium.

As the road network in the southeast of the province of Dalmatia was an integral part of the military, political and economic plans of the Roman Empire, for this purpose the communication between Aquileia (Aquileia) - Salona (Salona) - Dyrrachium was built.⁹ The first attempts to establish ancient travel routes in the area of south-eastern Dalmatia began at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, when efforts were made to trace the routes of the roads Naronia - Scodra (and Epidaurus – Scodra), based on milestones as well as traces in written sources (Tabula Peutingeriana).¹⁰ Several buildings from the pre-Roman and Roman periods, as well as epigraphic monuments, have been discovered in this area on the slopes of the Suntulija and Budetina hill forts (Budetina gradina), where the ancient necropolis has also been partially explored.¹¹ Castel Saltua (Salthua) was mentioned on the one tombstone, which was found at the beginning of the 20th century, on the necropolis of the Suntulia plateau. According to the Inscription at that place was buried Agirrus, son of Epicadus and princeps of the castle of Salthua. Salthua could probably be identified with Salluntum, according to the Tabula Poitingeriana and Antoninus' itinerary. Based on some opinions, Salthua was the name of Castel, and the other one, Salluntum, of the Roman station located on the Suntulija plateau.¹² One confirmed in *Tabula Peutingeriana* led via Salluntum and further along the foothills of Budetina hill and across the interior of today's Montenegro to Scodra and Dyrrachium.

⁶ Sergejevski 1962, 10 ff.

⁷ Balif according to: Pašalić 1960, 61, ref. 9; Bojanovski 1987; 137–187; Bojanovski 1988, 106.

⁸ Шкриванић 1975, 51, 52.

⁹ Самарџић 2014, with literature.

¹⁰ Самарџић 2017, 64. For more information about ancient communications in Montenegro also see: О античким комуникацијама у Црној Гори в. такође: Sergejevski 1962; Pašalić 1965; Гарашанин 1967; Мијовић 1980; Bojanovski 1987.

¹¹ Vulić, 1905, 172–175; ILJug 1852 (B); ILJug 1853; Kujović 1976, 123–139.

¹² Tab. Peut. 467, 468, 469; It. Ant. 338. On the evolution of names Salthua–Salluntum–Suntulija, see. Самарџић 2017, 66, with literature and sources.

⁸ Шкриванић 1975, 51, 52.

⁹ Самарџић 2014, са литературом.

¹⁰ Самарџић 2017, 64. О античким комуникацијама у Црној Гори в. такође: Sergejevski 1962; Pašalić 1965; Гарашанин 1967; Мијовић 1980; Bojanovski 1987.

којима су и надгробни споменици на простору од Сунтулије до Будетине Градине, гдје је дјелимично истражена и античка некропола.¹¹ На надгробном споменику, пронађеном почетком XX вијека на некрополи на платоу Сунтулије, помиње се кастел Салтуа (castel Salthua). Ријеч је о споменику Агира, Епикадовог сина, који је био и принцепс поменутог кастела. Салтуа се у већини случајева идентификује са Салунтумом (Salluntum) који је забиљежен како на Табули Појтингеријани, тако и у Антониновом итинерару. У том смислу једно је име за кастел, а друго за станицу која се ту налазила у римско доба. Само име одржало се у називу засеока у Ријечанима (Салтуа – Салунтум-Сунтулија).¹² Од Сунтулије, судећи према налазима миљоказа као и остацима пута, комуникација је текла даље подножјем Будетине Градине ка Андерби (Никшићу) и даље ка средишњем појасу данашње Црне Горе, те јужно до Скадра и Драча. Судећи по бројном археолошком и епиграфском материјалу, забиљеженом на овим подручју, транзит на овој релацији се интензивирао током 3. и 4. вијека.¹³ Средином 4. вијека ова путна дионица је вјероватно обновљена о чему свједоче миљокази, између осталог и налаз из Ријечана, који се и данас налази на имању породице Сапсојевић у засеоку Сунтулија.

Judging by numerous archaeological and epigraphic material, recorded in this area, the transit along these roads intensified during the 3rd and 4th century.¹³ In the middle of the 4th century, the road section was probably rebuilt, as evidenced by milestones. Among the others is find from Riječani, still located in hamlet Suntulija, on the property of the Sapsojević family.

11 See: Vulić, 1905, 172–175; ILJug 1852 (B); ILJug 1853; Kujović 1976, 123–139.

12 Tab. Peut. 467, 468, 469; It. Ant. 338. О еволуцији имена Salthua–Salluntum–Сунтулија в. Самарџић 2017, 66, са литературом и изворима.

13 Bojanovski 1987, 137–187; Bojanovski 1988, 106.

13 Bojanovski 1987, 137–187; Bojanovski 1988, 106.

- Bojanovski 1987** – I. Bojanovski, Rimska cesta Narona – Leusinium kao primjer saobraćajnog kontinuiteta, *Godišnjak Centra za balkanološka istraživanja* X-8, 137–187.
- Bojanovski 1988** – I. Bojanovski, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, Sarajevo.
- CIL** = *Corpus inscriptionum latinarum*
- Conti 2004** – S. Conti, *Die Inschriften Kaiser Julians*, Stuttgart.
- Гарашанин 1967 – М. Гарашанин, Црна Гора у римско доба, Историја Црне Горе I, Титоград.
- ILJug** = A. i J. Šašel, *Inscriptiones latinae quae in Iugoslaviae inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt*, Situla 25.
- Kujović 1976** – R. Kujović, Nekoliko slučajnih nalaza i sondažna istraživanja u Riječanima, *Glasnik cetinjskih muzeja* 9, 123–139.
- Martinović 2011** – J. J. Martinović, Korpus grčkih i latinskih natpisa Crne Gore / *Corpus inscriptionum latinarum et graecarum Montenegri*, Podgorica.
- Mijović 1980** – P. Mijović, Nekoliko opažanja o rekonstrukciji antičkih i kasnoantičkih puteva kroz Crnu Goru, *Materijali XVII*, 133–142.
- Pašalić 1960** – E. Pašalić, *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo.
- Pašalić 1965** – E. Pašalić, Problemi istraživanja ilirskih i rimskih cesta u provinciji Dalmaciji, *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu* III, 243–260.
- Самарцић 2014 – Г. Самарцић, Биљешке о миљоказима са југа Далмације, у: К. Марицки-Гађански (ур.), *Аника и савремени свет – тумачење анике*. Међународни темаски зборник. Београд, 357–371.
- Самарцић 2017 – Г. Самарцић, Римска комуникација Sallunto–Bersumno–Scodra, Зборник радова Филозофског факултета (Приштина) XLVII/4, 63–77.
- Sergejevski 1962** – D. Sergejevski, Rimska cesta od Epidauruma do Anderbe, *Glasnik Zemaljskog muzeja* XVII, 73–105.
- Шкриванић 1975 – Г. А. Шкриванић, Југословенске земље на Појтингеровој табли, *Monumenta Cartographica Jugoslaviae*, Београд.
- Vulić 1905** – N. Vulić, Dva rimska natpisa iz Crne Gore, *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva* VIII, 172–175.